

УДК 343.9

Олексій Гумін,*докт. юрид. наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Національного університету «Львівська політехніка»***Світлана Якімова,***канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Національного університету «Львівська політехніка»*

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена з'ясуванню сучасного змісту поняття насильницької злочинності. Визначено сутнісні критерії, що вирізняють насильницьку злочинність з-поміж інших її видів. Акцентовується увага на кримінологічних підходах до тлумачення змісту поняття насильства. Проаналізовано види та форми насильства, а також його юридичний та соціологічний зміст. Обґрунтовано доцільність детерміністичного підходу до визначення сутнісного змісту поняття насильницької злочинності.

Ключові слова: насильство, мотивація, злочинність, види, форми, сутнісний зміст.

Постановка проблеми. Насильницька злочинність – це глобальна проблема сучасності. З розвитком суспільних відносин насильницька злочинність набуває нових, більш небезпечних проявів. Негативні наслідки насильницької злочинності виходять далеко за межі сукупної шкоди внаслідок скоєння насильницьких злочинів. Здебільшого практично неможливо відшкодувати заподіяну шкоду, адже вона стосується найважливішої соціальної цінності – життя та здоров'я особи. Тому у демократичних суспільствах протидія насильницькій злочинності розглядається як першочергове завдання правоохоронних органів. Реалії сьогодення в Україні вказують на нагальність потреби оптимізації механізмів протидії насильницьким злочинним посяганням. При цьому їх ефективне функціонування багато в чому залежить від ступеня розробленості теоретичних аспектів, у тому числі чіткої визначеності поняття насильницької злочинності та її можливих проявів. З'ясування особливостей насильницької злочинності, її сутнісних ознак має стати належним теоретичним підґрунтям для подальшого удосконалення юридичної практики в напрямі запобігання проявам насильства в сучасному глобалізованому суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми. Проблематика насильницької злочинності досліджувалась у багатьох наукових працях С. М. Абельцева, Ю. М. Антоняна, М. І. Бажанова, Р. А. Базарова, В. І. Борисова, С. В. Бородина, М. Ю. Валуйської, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, П. І. Гришаєва,

І. М. Даньшина, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалока, В. К. Звирбуля, І. І. Карпеня, Д. А. Корецького, О. М. Костенка, Н. Ф. Кузнецової, В. М. Кудрявцева, Г. М. Міньковського, О. В. Наумова, Е. П. Побегайла, О. Б. Сахарова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. І. Шакуна, В. Є. Емінова та інших вітчизняних і закордонних учених. Разом із тим у більшості досліджень, розглядалися окремі аспекти цієї комплексної кримінологічної проблематики. Так, зокрема, чимало наукових праць було присвячено змістовому наповненню кримінологічної характеристики окремих видів насильницьких злочинів, актуальним питанням кримінологічної детермінації, типології насильницького злочинця, удосконаленню системи запобігання насильницькій злочинності та її окремим видам тощо. При цьому сучасні підходи до визначення поняття насильницької злочинності досліджені неповною мірою.

Метою статті є дослідження сутнісного змісту поняття насильницької злочинності, що надалі дозволяє зорієнтувати відповідну юридичну практику на розроблення ефективних спеціально-кримінологічних заходів протидії цьому суспільно небезпечному явищу у суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насильницька злочинність – це негативне соціальне явище кримінально-правового характеру, яке в умовах об'єктивної дійсності виявляється у множинності суспільно небезпечних проявів, вчинення яких детерміноване насильницькою мотивацією.

Найістотнішою ознакою, що визначає специфіку насильницької злочинності, є інтегративна роль насильства на суб'єктивному та об'єктивному рівнях. Визначаючи кримінологічний зміст категорії «насильство», слід зважати на його юридичний, у тому числі кримінально-правовий, а також соціологічний зміст. Так, зокрема, у теорії кримінального права зазвичай виокремлюють два види насильства: 1 – фізичне, що полягає в протиправному умисному фізичному впливі на іншу людину всупереч її волі, що посягає на її тілесну недоторканість, обмежує чи виключає свободу пересування і т. ін.; 2 – психічне – як погроза застосування фізичного насильства [1, с. 99].

З формального боку, у кримінально-правовому розумінні, насильство може проявлятися як: – окремий злочинний прояв (наприклад, умисне вбивство, умисне тілесне ушкодження, зґвалтування і т. ін.); – один із можливих способів скоєння злочину (наприклад, напад з метою заволодіння чужим майном (розбій), відкрите викрадення чужого майна (насильницький грабіж) і т. ін.); – як конструктивна ознака складу злочину, зокрема кваліфікованого виду (наприклад, перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, поєднані із застосуванням насильства (ч. 2 ст. 157 КК України), незаконне позбавлення волі людини, що супроводжувалося заподіянням фізичних страждань (ч. 2 ст. 146 КК України) тощо.

Залежно від об'єкта злочинного посягання доцільно розглядати такі види насильницької злочинності, як, зокрема: насильницька злочинність проти життя особи; насильницька злочинність проти здоров'я особи; проти волі, честі та гідності особи; проти статевої свободи та статевої недоторканості особи тощо.

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено зміст поняття так званого «домашнього насильства», а також можливих форм його проявів [2]. Поняття домашнього насильства, що закріплене у положеннях даного Закону України, окреслено сукупністю таких формальних ознак: – насильницькі діяння (дії, бездіяльність) чи погрози їх вчинення; – специфічний характер насильства (фізичне, сексуальне, психологічне, економічне); – місце (середовище) вчинення (осередок сім'ї, родини, їх місце проживання); – наявність родинного зв'язку між кривдником та потерпілою особою.

У соціумі насильство зазвичай проявляється в комбінаторному вигляді, як поєднання різних форм його виявів (фізичне,

сексуальне, економічне, психологічне тощо) [3, с. 92].

На відміну від суміжних видів злочинності, насильницькій злочинності притаманні такі якісні характеристики, як, зокрема: – переважне вчинення насильницьких злочинів у сфері міжособистісного спілкування та особами зі стійкою антисуспільною спрямованістю; – основна мета застосування насильства полягає у заподіянні фізичної шкоди; – домінування фізичного насильства над іншими його видами; – значна криміногенна роль найближчого побутового оточення; – застосування насильства із заздалегідь продуманим умислом (за винятком так званих «імпульсивних» та «обмежено усвідомлюваних» злочинів); – поширення насильницької поведінки на усі інші сфери соціальної активності особи, отже, насильницька модель поведінки стає частиною способу життя такої особи [4, с. 109].

Невід'ємним складником кримінологічного підходу до визначення сучасного змісту поняття насильницької злочинності є з'ясування соціологічних аспектів насильства. На відміну від юридичного, соціологічний підхід не є суворо формалізованим. Більш багатоманітними є і його можливі форми проявів («інтелектуальне», «побутове», «моральне», «військове», «політичне», «майнове», «виховне» тощо). Родове поняття насильства як соціального явища визначається такими ознаками: – існує та проявляється як взаємодія соціальних суб'єктів, як відношення; – суб'єктами та об'єктами насильства можуть бути соціальні групи, класи чи держави; – оцінюється єдністю кількісних та якісних характеристик, де кількісні характеристики – це зовнішні прояви, а якісні, відповідно, сутнісні властивості; – акт застосування сили вважається насильством, якщо таке вчиняється проти (всупереч) волі чи бажання об'єкта насильства чи у разі, коли інтереси, вигода одного (одних) задовольняються за рахунок порушення інтересів іншого (інших); – сила, що зовні транслює насильство, має суперечити закону; – насильство не зводиться виключно до примушування, адже може виконувати й функцію безпосереднього пригнічення чи знищення об'єкта насильства. У детермінації насильницької злочинності провідна роль відводиться незадоволенням соціальним потребам: у престижі, статусі, самостверженні тощо. При цьому негативні емоції, що виникають на основі незадоволених соціальних потреб, як правило, сценічні й агресивні..

Останнім часом в українському суспільстві набули поширення специфічні форми насильства, зокрема: хейзінг, а також

моббінг, буллінг і різновиди останніх (кібермоббінг і кібербуллінг). Хейзінг (англ. hazing) – неформальні ритуальні насильницькі обряди, що виконуються під час зарахування до складу певної групи, а також для подальшої підтримки ієрархії в ній. Зазвичай таке негативне явище, як хейзінг, поширене у закладах закритого типу (воєнізованих, інтернатних, спортивних тощо). По суті, це так звані «нестатутні» відносини в колективі («дідівщина», «прописки» тощо). Моббінг (англ. mob – толпа) – це специфічна форма психологічного насильства, що полягає в масовому знущанні, цькуванні особи у колективі певною його частиною. Зазвичай такий своєрідний «психологічний терор» полягає у систематичному ворожому й неетичному ставленні групи осіб до конкретної особи (насмішки, ізоляція, ігнорування, штовхання тощо). На відміну від моббінгу, під час буллінгу «психологічний терор щодо особи здійснюється не усім колективом (групою осіб), а його авторитетною частиною чи окремою особою. За спрямованістю ці прояви психологічного насильства тожоні й мають на меті викликати у жертви почуття страху, пригнічений настрій, а також її деморалізацію, приниження, підкорення волі кривдника. Аналогічні дії із застосуванням сучасних засобів комунікації (комп'ютери, гаджети, електронна пошта, соціальні мережі, блоги, чати тощо) отримали відповідні назви – кібермоббінг і кібербуллінг. Дані види психологічного насильства можуть полягати у надісланні різного змісту ганебних текстових повідомлень, образах у режимі онлайн, розміщенні у відкритому доступі особистої інформації з метою заподіяння моральної травми, знущання тощо» [5]. Небезпечність кібермоббінгу і кібербуллінгу посилюється у зв'язку анонімністю кривдника, що ускладнює ідентифікацію та можливість притягнення до відповідальності, припинення проявів психологічного насильства.

На суб'єктивному рівні насильницькі злочинні прояви детермінуються агресивною насильницькою мотивацією. Загалом, залежно від ролі насильства у мотивації злочинного прояву насильницькі злочини розподіляються на дві групи: – раціонально-насильницькі злочини, де насильство розглядається як засіб досягнення альтернативної (ненасильницької цілі), так зване «інструментальне насильство» (наприклад, розбійний напад з метою заволодіння чужим майном); – агресивно-насильницькі злочини, під час вчинення яких ціль вважається досягнутою з моменту заподіяння насильства (наприклад, умисне вбивство, вмотивоване особистою неприязню). Відповідно до цього

визначається обсяг даного поняття. Разом із тим, зважаючи на сутнісний підхід, більш продуктивним видається визначення насильницької злочинності крізь призму так званої «ворожої агресії». Так звана «ворожа агресія» спрямована на заподіяння шкоди супротивнику в конфліктній ситуації чи іншій особі, яка з ним ототожнюється [6, с. 209-210]. Насильство може охоплювати будь-яке приниження людини, все те, внаслідок чого відбувається обмеження індивідуальних фізичних і духовних поглядів на життя. Насильницьке посягання, окрім того, що спрямоване на тілесну будову чи сексуальну недоторканість особи, ще й додатково може посягати на волю, честь чи гідність особи, її психічне здоров'я та економічну свободу.

Залежно від мотивів і цілей насильницькі злочини розподіляються на такі групи: – насильницькі злочини, мотиви вчинення яких сформувалися під впливом міжособистісного конфлікту, а ціль насильства вважається досягнутою після його заподіяння; – насильницькі злочини, для яких мотив і ціль настільки споріднені за змістом, що ціль досягається в процесі вчинення насильницьких дій [7, с. 228-229].

У кримінологічній теорії розглядають поняття насильницької злочинності у широкому та вузькому значеннях. Так, зокрема, у широкому значенні до обсягу поняття насильницької злочинності включаються усі умисні злочини, які вчиняються із застосуванням фізичного чи психічного насильства як способу, засобу чи елемента мотивації їх вчинення. Натомість у вузькому розумінні до переліку насильницьких злочинів включається лише та частина кримінально караних діянь, де насильство є елементом мотивації злочинної поведінки. Як видається, саме так зване «вузьке тлумачення» насильницької злочинності є більш прогресивним, адже сприяє виявленню специфіки даного виду злочинності.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що задля виявлення специфіки насильницької злочинності більш продуктивним є застосування детерміністичного підходу, висхідними категоріями якого є зв'язок та взаємодія. Отже, сутнісною характеристикою насильницької злочинності, що вирізняє її з-поміж інших видів злочинності, слід вважати її детермінованість насильницькою мотивацією, яка супроводжується так званою «ворожою агресією». Ці теоретичні положення слід брати до уваги для подальших наукових розробок окремих аспектів сучасних проявів насильницької злочинності в Україні, а також програмування заходів протидії у даному напрямі.

Список використаних джерел:

1. Гуня І. І. Види насильства у кримінальному праві. Форум права. 2014. № 2. С. 99-103.
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35
3. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 360 с.
4. Якімова С. В., Маковецька Н. Є., Омельчук О. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник. Хмельницький : Хмельн. ун-т управління та права, 2014. 442 с.
5. Моббинг, буллінг, хейзинг – чем они опасны для школьников. Блог инспектора народного образования. URL : <http://www.domrebenok.ru/blog/nasilie-v-shkole-cto-takoe-bulling-chem-on-opasen-i-kak-s-nim-borotsya/> (дата звернення: 28.08.2018).
6. Зелинский А. Ф. Кримінологія: науч. пособие. Х.: Рубикон, 2000. 240 с.
7. Иванова В. В. Преступное насилие: учебное пособие для вузов. М.: Книжный мир, 2002. 83 с.

Статья посвящена современному содержанию понятия насильственной преступности. Определены существенные критерии, которые отличают насильственную преступность среди иных ее видов. Акцентируется внимание на криминологических подходах к толкованию содержания понятия насилия. Проанализированы виды и формы насилия, а также его юридический и социологический смысл. Обоснована целесообразность детерминистического подхода к определению сущности понятия насильственной преступности.

Ключевые слова: насилие, мотивация, преступность, виды, формы, сущностное содержание.

The article is devoted to clarify the contemporary meaning of the concept of violent crime. Determined the essential criteria that distinguish violent crime among others. Attention focuses on criminological approaches to the interpretation of the notion of violence. Types and forms of violence are analysed, and also it's legal and sociological sense. The expediency of the deterministic approach to defining the essential content of the notion of violent crime.

Key words: violence, motivation, criminal types, forms, essential content.